

СПЕЦИФІКА ВІДТВОРЕННЯ ПСИХОЛОГІЇ ДИТИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ НОВЕЛІСТИЦІ МЕЖІ ХІХ-ХХ СТОЛІТЬ

Світ маленької дитини, особливості мотивації її вчинків в момент входження у складний і суперечливий соціум дорослих досить часто ставали предметом аналізу в художніх текстах. Особливо виразно ця тенденція окреслилася на межі ХІХ-ХХ століть, коли в українській літературі виявилися тенденції до модернізації нарративної структури текстів.

На особливостях модерної поетики малої прози яскраво позначився найхарактерніший для даної літературної епохи процес “емансипації людської одиниці” [17; 249], який знайшов свій вияв у рішучому відході від виведення в літературі образів суспільно детермінованої особистості і зосередженні уваги на приватному житті людини, на дослідженні філософії міжособистісних стосунків. У зв’язку з цим відбувається реформація літератури на всіх рівнях: ідейно-тематичному, жанровому, образному, композиційно-стильовому. Для того щоб осягнути глибинні витoki якогось явища, охопити його цілісність і зрозуміти структуру, перше, куди слід звернути увагу, – це психологія людини [11, 9].

Проблема психологізації прози помежів’я ХІХ-ХХ століть заслужила на увагу цілого ряду дослідників, зокрема О.Д.Гнідан [4], І.О.Денисюка [5], Н.Л.Калениченко [7], М.П.Кодака [8], Ю.Б.Кузнецова [10], Д.С.Наливайка [12], Є.К.Нахліка [14] та ін. Але і сьогодні це питання не втратило своєї актуальності, особливо з огляду на те, що доробок багатьох письменників цього вельми плідного в історії української літератури періоду залишається ще мало відомим широкому загалу, а в контексті окресленого нині теоретиками літератури модерного дискурсу українського письменства вимагає ще й нового відчитання загалом досить широко відомих творів. Наше завдання – розкрити специфічні риси відтворення процесу ініціації людської особистості в момент її переходу від дитячого невідання до дорослості.

Як зауважує З.Геник-Березовська, всі видатні українські письменники межі ХІХ – ХХ століть (Франко, Коцюбинський, Стефаник, Леся Українка, Ольга Кобилянська та ін.) хоча і вважали себе реалістами, задовольнили своєю творчістю вимоги психологізму, індивідуалізму та естетизму, значно ближче, ніж будь-коли прилучилися до моделі європейської літератури, педалюючи ті ж або подібні домінанти [3, 231]. Отже, якщо щодо модернізму, питання про психологізм як про один з основних чинників, що покликали до життя цей напрям, є вирішеним, то і донині триває дискусія щодо теоретичного визначення реалістичного мистецтва межі століть. Таким чином, попри антагонізм двох напрямків (модернізму та реалізму), визначальною рисою обох стало поглиблення психологічної складової. “Психологізм стає тою вибуховою силою, яка розсаджує зсередини стару форму повісті, новели чи оповідання і витворює нову. Змінилися об’єкт

спостереження, співвідношення героя і тла, сюжет, композиція, характер зображуваної події. Подія відбувається не зовні, а в душі людини” [6, 148].

Ще одним важливим моментом, що визначив способи творення характерів у малій прозі межі XIX-XX століть стала неоромантична стильова домінанта, оскільки у зв'язку з національною специфікою розвитку української літератури в українському „ранньому модернізмі” спостерігається „з одного боку долання ... романтичного дискурсу, а з другого – внесення дискурсів „пропущених” романтичних течій” [13, 48], а отже, формування неоромантичного дискурсу.

На особливу увагу в цьому контексті заслуговує проблема входження дитини як людської особистості в контекст суспільного буття з його віками виробленою системою моральних і культурних цінностей. В антропології вона називається ритуалом ініціацій, що належить до великої групи обрядів переходу, метою яких було – дати можливість індивіду перейти від однієї соціальної позиції до іншої.

Сам процес переходу від однієї позиції до іншої, за А.Ван-Геннепом, здійснюється в три етапи: 1) сегрегація, тобто відокремлення людини від старого оточення і розрив її з минулим (прелімінальна, або передпорогова, фаза); 2) транзиція – проміжний стан, порубіжний період, або лімінальна фаза; 3) реінкорпорація, тобто включення до суспільства й колективу заново, але вже в новій якості і новому статусі (постлімінальна фаза) [2, 9]. Саме таким чином відбувається входження дитини у світ дорослих.

Перехід цей відбувається непросто і болісно. Особливо яскраво змальовано стан маленької людини, чия душа втратила святе невідання і вперше торкнулася житейського бруду в новелі М.Коцюбинського „Подарунок на іменини”.

Автор свідомо виводить юного героя не на початку твору, а після знайомства з дорослими членами родини, одвертими і виразними деталями розкриваючи їхні досить хисткі моральні засади. Колишня повія Сусанна і тюремний наглядач Карпо Петрович Зайчик, що отримав свою посаду завдяки ночі, проведеній його дружиною з поліцеймейстером, всіляко намагаються підвищити свій невисокий соціальний статус. Одним із шляхів утвердження в містечковому товаристві є навчання сина в гімназії. Особливо лестить Карпові Петровичу, що Доря навчається з віце-губернаторським сином в одному класі і навіть випереджує його в навчанні. Саме успіхи сина штовхають батька на неймовірний з погляду нормальної людини, але цілком логічний, з огляду на систему життєвих цінностей цієї родини крок – подарувати синові на іменини поїздку до місця страти людини. Доря до останньої хвилини перебуває в невіданні. Він чекає чогось приємного, вранішня мандрівка пробуджує уяву. Тим страшнішим стає усвідомлення дитиною справжньої мети подорожі з батьком до степового вибалка. Цілком природний порив дитини, яка вперше зіткнулася не лише з цією відвратною стороною життя, але й усвідомила лицемірство оточуючих, сприймається всіма учасниками дійства надзвичайно гостро. Вчинок хлопчика муляє їхнє нечисте сумління. Сам Доря переживає справжній катарсис. Зруйновано його

світ, зламано віру в чеснотність найближчих людей – батька, матері і Якіма, який колись вибавив хлопчика, а тепер виконував функцію ката. Тому він не хоче більше жити: „Будеш ти знати... ах, будеш ти знати, як я повішусь...” [9, 271].

Так само трагічно виглядає входження в світ дорослих героїні новели О.Авдиковича “Морфіна”, що розпочинається з докладного авторського екскурсу в скрутні життєві обставини родини, яка втратила будь-яку надію на те, що прикута до ліжка тяжкою хворобою мати врешті зможе здобути хоча б надію на одужання: “З трьох лікарів усі відступили від лічення і досить дипломатично здали курацію на кого іншого. Четвертий – силою своєї широкої поваги, заявив категорично, що хорій нема абсолютно рятунку і тільки штучними способами можна підтримувати життя до якогось часу” [1, 163] Автор ніби мимохідь зауважує про це відкриття лікаря, який залишає в невіданні стосовно справжнього стану речей не лише свою пацієнтку, але й її родину. Таким чином, письменник порушує проблему неправди в ім’я порятунку: морально чи ні відкрити людині справжнє її становище, навіть у тому випадку, коли це стосується питання життя та смерті. Це доволі складне філософське питання, яке не знайшло на сьогоднішній день свого вирішення і гаряче дебатують лікарями. Але митець використовує його, щоб підійти до більш загального питання, що стосується того, чи можна вважати іноді неправду кращою від відвертої, неприкритої істини.

Гру, нав’язану лікарем з огляду на суспільні уявлення про відносність добра і зла, приймають дорослі, рідні хворої. Коли перед ними постала дилема: виконати прохання змученої болем жінки і дати їй знеболююче, до якого вона звикла протягом довгого часу, чи в якийсь інший спосіб заспокоїти матір і виконати-таки припис лікаря – вони обирають шлях обману, знову ж таки сповідуючи принцип “неправди задля добра”.

Автор свідомо витворює опозицію моралі дорослих і дівчинки Зосі, підкреслюючи її відокремленість. Але, погоджуючись допомогти матері, вона сама робить крок у напрямку до рідних, ставши вперше у своєму житті на стежку неправди, що, згідно з афористичним висловом Ж.Ренара, свідчить про її дорослішання, оскільки “молодий – це той, хто ще не обманув” [15, 432]. Цей крок дається їй непросто, оскільки до почуття задоволення від свого вчинку додається підсвідоме глибинне відчуття провини перед рідними, яке вона заглушує внутрішнім голосом: “Всі вони недобрі, – думала Зося. – Жалують мені кусника цукру, а мамі не дають того з фляжечки, а вона так мучиться” [1, 170].

Таким чином, автор моделює шлях переходу дівчинки від наївного ідеального дитячого світу в складний і неоднозначний світ дорослих, який осмислюється як повне протиріч і напівтонів середовище, де добро і зло, життя і смерть, краса і потворність, правда і неправда постійно змінюють свої межі, взаємно переливаючись і переплітаючись витворюють мозаїчну картину людського буття. Ініціація відбулася. Радісний настрій дівчини затьмарювала лише одна думка – думка вже дорослої людини: “Лягла на своє

місце і тільки ще тим одним журилася, щоби якимсь способом поставити фляжечку назад на своє місце так, аби вони не виділи” [1, 172].

Зіткнення з жорстоким світом дорослих гостро переживають і маленькі герої новел В. Стефаніка. У новелі „Пістунка” змальовується влаштована малюками гра в похорони немовляти. З їхньої розмови стає зрозуміло, що дитина небажана, народжена внаслідок подружньої зради і засуджена чоловіком на смерть. „... Ця гусарева дитина має вмерти, її мають задушити, тому не гріх голосити” [16, 114], – пояснюють діти бабусі, яка накричала на дітей за голосіння. Так само вражає розповідь про двох малюків, що залишилися самі на полі битви у новелі „Дівоча пригода”. Маму вбила випадкова куля, а братик намагається заспокоїти сестричку. Письменник витворює дивовижно психологічно насичений односторонній діалог хлоп’яти, вводячи читача у світ його думок: „Вже не говорять, вже таки вмерли. Я би тебе міг добре набити тепер, але ти вже сирота. Але що така дівка варта? Як умерла коло нас Іваниха, то єї дівки все голосили: мамко, мамко, де вас шукати, відки вас візирати... А ти не вмієш, а я хлопець, і мені не пасує голосити...” [16, 113]. Ці поважно-наївні дитячі слова підтверджують лімінальний характер особистості хлопчика, якого примушують подорослішати війна і раннє сирітство.

Болісного катарсису зазнає і героїня новели С. Васильченка „Волошки”. Її дитяче обожнення вчителя завершується жорстоким прозрінням, а потоптані ніжні квіти символізують винищений цвіт довіри і краси в душі дитини.

Отже, риторика світу української прози межі ХІХ-ХХ століть відштовхується від того, що процес становлення юної особистості є явищем катарсисним. Прилучення до світу дорослих відбувається на фоні нищення ідеальних уявлень про загальну гармонію буття. Твориться розлад, безталанна дисгармонія всередині. Герої вимушені або змиритись і йти вперед, або стати на шлях, що веде до самознищення. Обставини буття, таким чином, актуалізують безсилля і неможливість життєвого пориву, який кожного індивіда робить заручником потреби максимальної самореалізації у процесі індивідуалізації, оскільки світ реального постійно створює перешкоди на цьому шляху.

Список використаних джерел

1. Авдикович О. Моя популярність та інші оповідання. – Львів, 1905. – 173с.
2. Балушок В. Обряди ініціації українців та давніх слов’ян. – Львів – Нью-Йорк, 1998. – 169с.
3. Геник-Березовська З. Початки українського модернізму // Грані культур: Бароко, романтизм, модернізм. – К., 2000. – С.231.
4. Гнідан О.Д. Історія української літератури ХІХ – поч. ХХ століття. – К.: Вища школа, 1987. – 508с.

5. Денисюк І. О. Розвиток української малої прози XIX – початку XX ст. – Львів: Академічний експрес, 1999. – 280с.
6. Денисюк І.О. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. – Львів, 1999. – С.148.
7. Калениченко Н.Л. Українська література кінця XIX – початку XX ст.: Напрями, течії. – К.: Наук. думка, 1983. – 256с.
8. Кодак М.П. Психологізм соціальної прози. – К., 1980 – 162с.
9. Коцюбинський М.М. Твори: В 2 т. – К., 1988. – Т.2: Повісті та оповідання. – 496с.
10. Кузнецов Ю.Б. Імпресіонізм в українській прозі к. XIX – поч. XX ст.: Проблеми естетики і поетики. – К.: Зодіак-ЕКО, 1995. – 304с.
11. Моклиця М.В. Модернізм як структура: Філософія. Психологія. Поетика: автореф. дис... д-ра філолог. наук. – К., 1999. – С.9.
12. Наливайко Д. С. Искусство: направления, течения, стили. – К.: Мистецтво, 1981. – 365с.
13. Наливайко Д.С. Про співвідношення “декадансу”, “модернізму”, “авангардизму” // Слово і час. – 1997. – № 11-12. – С.44-48.
14. Нахлік Є. Правда життя крізь призму малої прози // Образки з життя: Оповідання, новели, нариси. – Львів: Каменяр, 1989. – С.5-20.
15. Ренар Ж. Дневник. Избранные страницы. – М.: Политиздат, 1965. – 432с.
16. Стефаник В. Новели. – Ужгород, 1984. – 152с.
17. Франко І. На склоні віку: Розмова вночі перед Новим роком 1901 // Зібр. творів: У 50 т. – Т.45. – С.292.